

نقش مسجد در فرهنگ‌سازی و نهادینه کردن ارزش‌ها

غلامعلی علی محمدی^۱

چکیده

مسجد بهترین پایگاه برای ترویج دین، ارزش‌های اسلامی و کارکردهای فرهنگی - اعتقادی و پشتوانه‌ی سلامت زندگی اجتماعی است. در مقاله‌ی حاضر، از روش اسنادی و تاریخی و با نگاهی قرآنی، جامعه‌شناختی و تربیتی می‌خواهیم به این سؤال محوری پاسخ گوئیم: مسجد چه نقشی در نهادینه کردن ارزش‌ها در جامعه دارد؟ هدف اصلی این مقاله شناسایی نقش مسجد در نهادینه کردن ارزش‌ها و مبانی فرهنگ اسلامی در جامعه است.

یافته‌ها و نتایج

نقش مسجد در ترویج دین و تبیین معارف دینی در زمان پیغمبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و ائمه‌ی اطهار (علیهم‌السلام) مهم و همچون کلاس درس آموزش بشر بوده است. در وضعیت کنونی نظام اسلامی، رویکرد دشمنان در مقابله با اسلام، از طریق جنگ نرم، زمینه‌ای را فراهم کرده است تا مسجد به‌مثابه‌ی سنگر و پایگاه فعالیت کند و ارزش‌های دینی و اعتقادی را به جامعه، به‌ویژه به نوجوانان و جوانان، منتقل کند. علاوه بر کارکرد عبادی و سیاسی، مسجد بهترین مکان فرهنگی، علمی - آموزشی و اجتماعی برای انتقال مبانی فکری، اعتقادی و معنوی به نسل جدید است. مسجد پایگاهی است برای زمینه‌سازی حکومت مهدوی، پاسخگویی به چالش‌های فکری جوانان، رفع نیازهای جوانان، مبارزه با تهاجم فرهنگی و به تعبیر رهبر فرزانه‌ی انقلاب مبارزه با شیخون فرهنگی دشمن. مردم، روحانیت، دولت و همه‌ی دستگاه‌های فرهنگی مسئولیت سنگینی دارند در حفظ مسجد به‌مثابه‌ی سنگر دفاع از ارزش‌های فرهنگی، معنوی و اعتقادی جامعه و هدفمندسازی فعالیت‌ها برای نهادینه کردن ارزش‌ها بر اساس سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴.

واژگان کلیدی: مسجد، جامعه‌ی اسلامی، روحانیت، مردم، نهادینه کردن ارزش‌ها

مقدمه

به مثابه‌ی نظامی الهی، اسلام همه‌ی فعالیت‌های بشر را در بر می‌گیرد و اخلاق اسلامی و ارزش‌های آن برای همه‌ی ابعاد انسان قانون دارد. بنابراین، اسلام می‌تواند راه‌حلی مناسب برای رفع مشکلات بشر باشد.^۲ از آغاز اسلام، مسجد بهترین پایگاه برای ترویج دین اسلام بوده است و در کنار کارکردهای اعتقادی، پشتوانه‌ی سلامت زندگی اجتماعی بشر در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز بوده است.^۳ در طول تاریخ، اهمیت و ارزش مسجد به حدی بوده است که بسیاری از دشمنان اسلام برای ضربه‌زدن به اسلام مسجد ضرار ساختند؛ البته پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نقشه‌ی آن‌ها را خنثی کرده بود.

برای رشد و تربیت نوجوانان و جوانان، پرورش انسان‌هایی سالم و سعادتمند و نهادینه کردن ارزش‌های دینی و اعتقادی ارتباط تنگاتنگ مسجد، خانواده و مدارس ضروری است. کانون‌های فرهنگی هیأت امناء، بسیج و روحانیان مسجد باید با خانواده‌ها و جوانان ارتباط برقرار کنند و در مسجد، موقعیت محیطی مناسبی برای رشد فکری آن‌ها فراهم کنند. دشمنان در زمینه‌ی تهاجم فرهنگی سرمایه‌گذاری بسیاری کرده‌اند و تلاش دارند نسل نوجوان و جوان جامعه را از مسجد و مراکز دینی و فرهنگی دور کنند. امروزه، هر چه فاصله‌ی جوانان و نوجوانان و تحصیل‌کرده‌ها با مسجد بیشتر شود، دشمن در دستیابی به اهداف خود موفق‌تر بوده است؛ بنابراین مسئولان باید برای مقابله با نقشه‌ی دشمنان و تبلیغات آن‌ها سرمایه‌گذاری ویژه‌ای کنند.

۱- مبانی و پیشینه‌ی نظری موضوع

۱-۱- تعریف مسجد

مسجد واژه‌ای عربی از ماده‌ی «سجد» و اسم مکان به معنای محل سجده است؛ زیرا سجده‌ی فرد اعلی و اکمل عبادات است و نهایت خضوع در برابر خالق هستی.^۴ واژه‌ی مسجد از باب «سجد» - «یسجد» مصدر میمی یا اسم زمان و مکان است بر وزن مشرق و مغرب. مسجد به معنای سجده‌گاه و مکان سجده است؛ اما در قرآن و تمدن اسلامی به مکانی گفته می‌شود که عبادتگاه مؤمنان باشد. مسجد را با اماکن مشابه دیگر در سایر مذاهب اصلاً نمی‌توان مقایسه کرد. اماکنی چون کلیسا، کنیسه، خانقاه، آذرکوه و دیر محیط‌هایی بی‌روح و مرده و محل انجام مراسم تشریفاتی و گاه همراه با فساد (همانند شراب، رقص، آواز، غنا و...) هستند و با عبادتگاه و جایگاه توحید و یکتاپرستی فاصله‌ی بسیاری دارند.

۲. عبدالله جاسبی، مجله‌ی اقتصاد و مدیریت، شماره‌ی ۱۳، ص ۹.

۳. داریوش غفاری، روزنامه‌ی همشهری، ضرورت توجه به محوریت مساجد.

۴. غلامحسین محرمی، نقش مسجد در جامعه اسلامی.

۲-۱- پیشینه‌ی نظری موضوع

در ایدئولوژی اسلامی، مسجد کانون مشترک عبادی- سیاسی است. بیشتر فرمانروایان کشورهای اسلامی (که خود را خلیفه الله هم می‌دانستند) بر آن بودند که کاخ سلطنتی و دارالاماره‌ی خود را نزدیک مسجد اصلی شهر بنا کنند تا بر مسجد نظارت داشته باشند. در اصفهان، تهران، قزوین و مشهد نیز مساجد جامع و مهم با ارک (دارالاماره یا دارالحکومه) ارتباطی مستقیم یا نزدیک داشتند.

مسجد به‌عنوان محل تجمع و عبادت نقشی خاص در عصر نبوی به عهده داشت و علاوه‌براینکه مرکز اداره‌ی سیاسی بود، محل علم، آموزش، وعظ، ارشاد و حل‌وفصل اختلاف‌های مسلمانان نیز بود. در سال‌های آغاز قرن دوم، تحولی جدید در مسجد به‌وجود آمد و نقشی عمده در زمینه‌ی آموزشی و علمی به عهده گرفت که نتیجه‌ی آرامش بعد از عصر فتوحات بود. شکوفایی مسجد تا پایان سده‌ی سوم هجری ادامه داشت؛ ولی باید یادآوری کرد که در همه‌ی مساجد به امر آموزش پرداخته نمی‌شد و به‌دلیل موقعیت محلی، فرهنگی، مذهبی و برخی عوامل دیگر به چند مسجد خلاصه می‌شد. نخستین مرکز رسمی جهت گسترش علوم و فنون بیت‌الحکمه نام داشت که در بغداد عصر عباسی تأسیس شده بود. اساس آن از کتابخانه‌ای کوچک پایه‌ریزی شده بود و در زمان مأمون توسعه یافته بود.

در دوران انقلاب اسلامی، مسجد علاوه‌براینکه محل عبادت، تربیت و آموزش بوده است، مکانی امن برای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی نیز بوده است. جلسه‌های وعظ، خطابه‌ها و سخنرانی‌های روشن‌گرایانه‌ی اهل علم و دین در مسجد نقشی مؤثر در بیداری و آگاهی مردم داشته است. در نتیجه، مسجد پایگاه خیزش انقلابیان و مبارزان دینداری است که با کژروی‌های جامعه مقابله می‌کنند و حرکت‌های انقلابی را سازمان می‌دهند. مقام معظم رهبری می‌فرماید:

تا قبل از انقلاب اسلامی، کسی جرأت نمی‌کرد دم از اسلام بزند. در این کشورهای اسلامی که امروز مسجدها رونق پیدا می‌کنند و کانون تحرک می‌شوند، تا دیروز مسجدها متعلق به یک مشت پیرمرد از کارافتاده بود. امروز آن مسجدها جای جوانان و کانون جنبش‌هاست.

مؤمنان هشیار و آگاه مبارزه‌ی خود را با حکومت ستمگر پهلوی از مسجد آغاز کردند و آن را مرکز فعالیت‌های مبارزاتی قرار دادند. رژیم پهلوی همواره می‌کوشید مسجد را به انزوا بکشاند، جوانان را از آن دور نگه دارد و فعالیت‌های مذهبی و سیاسی آن را کنترل کند؛ به‌همین دلیل واعظان، جلسه‌های سخنرانی و فعالیت‌های فرهنگی مردم در مسجد را کنترل می‌کرد. نقش مسجد در انقلاب اسلامی به قدری گسترده بود که رژیم برخی از مساجد را تعطیل کرد؛ البته حکومت نتوانست مانع کارآیی مسجد شود. مسجد عمده‌ترین ابزار روحانیت برای ارتباط با اقشار مختلف جامعه بود و آن‌ها از این طریق ایدئولوژی انقلاب و پیام روحانیت را به گوش مردم می‌رساندند. همچنین، عامل اصلی بسیج

تجار و بازاریان مسجد بود؛ به دلیل پیوند تاریخی مسجد و بازار در قیام‌ها و اعتراض‌های مردمی. بنابراین، در انقلاب اسلامی مسجد، در جایگاه سازمان و پایگاه اجتماعی گروه‌های مخالف رژیم، در کنار رهبری و ایدئولوژی نقش آفرینی کرد.^۵ در جریان جنگ تحمیلی نیز مسجد نقشی حیاتی در تربیت نیروی بسیجی و کمک‌رسانی به جبهه‌ها داشت.

۲- جایگاه مسجد در قرآن، احادیث و روایات

واژه‌ی مسجد ۲۸ مرتبه در قرآن کریم ذکر شده است که ۲۲ مورد مفرد و ۶ مورد جمع است. در این آیات به اهمیت و جایگاه رفیع مسجد در اسلام، برخی احکام مسجد، مسجدالحرام و احکام خاص آن، مسجدالاقصی و مسجد اصحاب کهف اشاره شده است.^۶ در قرآن، هر جا از مسجد سخن به میان آمده است، بر جنبه‌ی عبادی آن تأکید شده است که کارکرد اولیه و بنیادین این جایگاه مقدس است. خداوند می‌فرماید: «وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا»^۷، و مساجدی که نام خدا در آن‌ها بسیار برده می‌شود. با توجه به آیه‌های ۳۶ و ۳۷ سوره‌ی نور نیز، مسجد پایگاه تجمع مردانی است که صبح و شام در آنجا به تسبیح و عبادت مشغول‌اند و هیچ تجارت و معامله‌ای آنان را از یاد خداوند باز نمی‌دارد. اشاره‌های بسیاری درباره‌ی اهمیت مسجد و جایگاه رفیع آن، احترام گذاشتن به مسجد، آباد نگاه داشتن مسجد و حضور یافتن در مسجد برای ادای نماز و فراگیری دانش وجود دارد. برای مثال، در قرآن کریم آمده است: «إِنَّمَا نُصَبِّتُ الْمَسَاجِدَ لِلْقُرْآنِ»^۸، همانا مساجد برای قرآن بنیان گردیده است. در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آمده است: «الْمَسَاجِدُ بُيُوتُ الْمُتَّقِينَ»^۹، مساجد خانه‌های پارسایان و پروا پیشگان است. همچنین، خداوند متعال فرموده‌اند: «همان‌گونه که ستارگان برای زمینیان پرتوافشانی می‌کنند، مساجد نیز برای اهل آسمان نورافشان‌اند و بی‌تردید، خوشبخت کسی است که مساجد خانه‌هایش باشد».^{۱۰}

۳- مسجد در افق ۱۴۰۴ و سیاست‌های برنامه‌ی پنجم توسعه

بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران، برای فردی ایرانی در سال ۱۴۰۴ ویژگی‌هایی بر شمرده شده است؛ برای مثال فعال، مسئولیت‌پذیر، ایثارگر، مؤمن، راضی، دارای وجدان کاری، منضبط، دارای روحیه‌ی تعاون و سازگاری اجتماعی، متعهد به نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مفتخر به ایرانی بودن. با تصویب و ابلاغ سند چشم‌انداز بیست‌ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران، بلوغ فکری و مدیریتی فرهیختگان جامعه‌ی اسلامی بروز و ظهور یافت. به این معنی که جامعه‌ی جوان، پویا

۵. جعفر ساسان، نقش مساجد در انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۶. عباسعلی فراهتی، مسجد در قرآن و حدیث، ص ۳۰ و ۲۹.

۷. سوره‌ی حج، آیه‌ی ۴۰

۸. کافی، ج ۳، ص ۳۶۹.

۹. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۲.

۱۰. ملک الشعرا بهار، تاریخ سیستان، ترجمه‌ی محمد رضایی، ص ۸۹.

و مستعد و مدیران هوشمند و مدبر کشور تحول‌های محیط ملی و جهانی را درک کردند؛ در نتیجه تلاش کردند دوران گذار توسعه‌ی ملی را با سرعت سپری کنند و سطح زندگی جامعه‌ی ایرانی را به سطح زندگی جوامع توسعه‌یافته برسانند.

اهمیت جایگاه مساجد در کشور ما بی‌بدیل است؛ اما روشن شدن نقش و کارکردهای آن در جامعه بسیار مهم است؛ نقشی که هر روز با فراگیرتر شدن ابزارهای ارتباطات جمعی در فضای مجازی کمرنگ‌تر می‌شود. در نتیجه، باید برای تثبیت جایگاه مسجد در چنین موقعیتی برنامه داشت. تدوین سند چشم‌انداز توسعه‌ی مساجد در افق ۱۴۰۴، به درخواست مرکز رسیدگی به امور مساجد، در مجمع تشخیص مصلحت نظام به پایان رسیده است؛ اما امیدواریم راهبردهایی در سیاست‌های برنامه‌ی پنجم توسعه گنجانده شود برای روشن شدن کارکردها و نقش مساجد در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی و ارتباط و وظایف سایر دستگاه‌ها و نهادهای مرتبط با آن.

۴- مسجد و تعلیم و تربیت

وقتی از مدارس کهن کشورهای اسلامی سخن به میان می‌آید، به «مسجد» بسیار توجه می‌شود. باید در نظر داشت که پس از ایجاد و توسعه‌ی مدارس، مسجد نیز مانند گذشته جنبه‌ی تربیتی و تعلیمی خود را حفظ کرد. برای مثال، وقتی دو قرن از ایجاد مدارس کامل با کتابخانه و حجرات و سازمان مخصوص می‌گذشت، وقتی ابن بطوطه، جهانگرد مشهور، به شیراز رسید، در مسجد «جامع» این شهر در درس حدیث و پیش از آن نیز در بغداد در مسجد «جامع» آن در حلقه تدریس حضور یافت، حال آنکه در آن ایام در بغداد چندین مدرسه بزرگ وجود داشت. از این رو مسجد را گاه مدرسه نیز می‌نامیدند. در کتب تاریخ و رجال، که ایرانیان دوره‌ی اسلامی نوشته‌اند، بارها به مساجدی اشاره شده است که محل تعلیم علوم دینی و ادبی بوده‌اند. برای مثال، در سیستان، یکی از فرمانداران عرب به نام عبدالرحمن ابن سمره (قرن اول هجری) مسجد جمعه (آدینه) را ساخت و حسن بصری، عالم معروف دینی قرن اول و دوم، مدتی در آنجا سرگرم تدریس و تعلیم مسائل دینی بود و مردم سیستان سه سال نزد او در مسجد آدینه علم آموختند.^{۱۱}

۴-۱- مسجد و تعلیم و تربیت اسلامی

در این دوره، فقط مسجد در مقایسه با سایر محیط‌ها سالم و از فتنه و فساد دور مانده است. در این عصر، اگر کسی بخواهد دینش را حفظ و ایمانش را تقویت کند و به درجه‌ی یقین برسد، باید به مسجد متوسل شود. از طریق مسجد است که می‌توان راه‌های اطاعت خدا را شناخت و با زندگی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و ائمه (علیهم السلام) آشنا شد. به کسی مؤمن مخلص گویند که کارهایش برای جلب رضایت خدا و رسول خدا (صلی الله علیه و آله) باشد و از ایشان اطاعت کند. انسان با رفتن مداوم به

۱۱. همان.

مسجد به درجه‌ی عالی اخلاص و ایمان می‌رسد و حتماً از افرادی خواهد بود که زمینه‌ی ظهور را آماده می‌کند. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «إِجَابَةُ الْمُؤَدَّنِ كَفَّارَةُ الذُّنُوبِ وَالْمَشْيُ إِلَى الْمَسْجِدِ طَاعَةُ اللَّهِ وَطَاعَةُ رَسُولِهِ وَمَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ مَعَ الصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَكَانَ فِي الْجَنَّةِ رَفِيقًا دَاوُدَ ع وَكَهْ مِثْلُ ثَوَابِ دَاوُدَ».^{۱۲}

۲-۴- مسجد و تربیت انسان‌های پیرو اهل بیت (علیهم السلام)

از صدر اسلام تا کنون، افرادی کنار رهبران دینی بوده‌اند که در اخلاص، دین و یقین از همه‌ی مردم جامعه فراتر بوده‌اند. هنگامی که به تاریخ دین مقدس اسلام نگاه می‌کنیم، بیشتر پیروان حضرت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و امامان معصوم (علیهم السلام) چنین ویژگی‌هایی داشته‌اند؛ مثل ابوذر غفاری، سلمان فارسی، مقداد، مالک اشتر، عمار، یاسر و... .

۵- مسجد و انتظار ظهور

در بیشتر مساجد افراد مؤمن و باتقوی جمع می‌شوند؛ زیرا راه به دست آوردن ایمان را در مسجد می‌یابند. به همین دلیل، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ مَجْلِسُهُ مَسْجِدُهُ»^{۱۳}، همانا مجلس مؤمن مسجد است. مؤمن با نشستن در مسجد ایمان خود را تقویت می‌کند. در جایی دیگر، رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «الْمَسْجِدُ بَيْتٌ كُلُّ تَقِيٍّ»^{۱۴}، مسجد خانه‌ی هر پرهیزگاری است. بیشتر انسان‌های مؤمن، مخلص، باتقوا و پرهیزگار از سربازان مخلص امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) هستند. آن‌ها در مسجد پرورش یافته‌اند و در دل مسجد به درجه‌ی اخلاص رسیده‌اند و از سربازان لشکر مخلص امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) هستند. آن‌ها برای اقامه‌ی نماز جمعه در مصلی جمع می‌شوند و همگی برای ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) دعا می‌کنند؛ زیرا شروع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) روز جمعه است و «نماز جمعه میعادگاه عاشقان است».^{۱۵}

۶- مسجد و روحانیت

در طول تاریخ، همواره روحانیت شیعه از منابع و متون دینی حراست کرده است. از همان ابتدا، مرحوم شیخ مفید و سید مرتضی در برابر متکلمان معتزله و زیدیه از معانی اندیشه‌های شیعی دفاع کردند و تا به امروز ارزش‌های دینی را پاس داشتند. این خدمات و جان‌فشانی‌ها در پرتو انقلاب اسلامی به باروری لازم رسید. زمانی که ابرقدرت‌های جهان فرهنگ فاسد غرب را گسترش می‌دادند، روحانیت مقتدر،

۱۲. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۵.

۱۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۳۶.

۱۴. شهاب الاخبار، ۲۳.

۱۵. امام خمینی.

به‌عنوان نظریه‌پرداز حکومت دینی، به مقابله فرهنگی و مرزبانی از فرهنگ مستقل دینی پرداخت و برای دفاع از ارزش‌های دینی و نیز گسترش آن در مقابل اندیشه‌های نفوذی غرب کوشید.

رابطه‌ی مسجد و روحانیت رابطه‌ای دیرینه است. از ابتدای تأسیس مسجد، مردم با حضور در آن و دیدار با پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) سؤالات و مشکلات خود را در میان می‌گذاشتند و مسجد مرکز همه‌ی فعالیت‌های جامعه‌ی اسلامی بوده است؛ اما با گذشت دوران اولیه و گسترش علم فقه و حدیث، کم‌کم جریان‌های علمی در جامعه‌ی اسلامی پا به عرصه‌ی وجود گذاشت و روحانیت وظیفه‌ی ارشاد و راهنمایی مردم و آموزش تعلیمات اسلامی را بر عهده گرفت. با فاصله‌گرفتن حکام از تعالیم دین و مسجد و تأسیس دارالحکومه، مساجد مردمی به‌مثابه‌ی نهادی مستقل پا به عرصه‌ی وجود گذاشت. در ایران، به‌ویژه از دوره‌ی صفویه و با دعوت از روحانیان سایر کشورها، طبقه‌ی جدیدی از روحانیت شکل گرفت که انسجام و تشکیلات داشت و بسیاری از امور مردم بر عهده‌ی آنان بود؛ از جمله آموزش، قضاوت، امور ثبتی و مالی.^{۱۶}

علاوه بر نقش عبادی، امام مسجد جایگاه اجتماعی مهمی دارد و نقش ایجاد ارتباط میان گروه‌های مختلف جامعه را بر عهده دارد. بنابراین، نمی‌توان به حداقل شرط‌های فقهی در انتخاب امام جماعت بسنده کرد و به ویژگی‌های اجتماعی و حتی شکل ظاهری او توجه نکرد. امام مسجد باید روحیه‌ای بانشاط و فعال و جاذبه‌های شخصیتی ویژه‌ای داشته باشد تا بتواند نقش ارتباطی خود را به‌خوبی ایفا کند. گاه، ویژگی‌های امام جماعت به اقتضای محل مأموریت و نوع مخاطبان تغییر می‌کند؛ برای مثال بهتر است امام جماعت دانشگاه‌ها خود تحصیلات دانشگاهی و تجربه‌ی دانشجویی داشته باشد. بنابراین، بهره‌گیری روحانیت از مساجد باعث شد تا در جریان انقلاب اسلامی مساجد پایگاه‌ها و تشکیلات مبارزه شوند؛ همانند صدر اسلام. در این بین، امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) احیاگر مساجد در عصر حاضر بود و در همه‌ی مراحل مبارزه همه‌ی اقشار جامعه را به بهره‌گیری از مسجد و احیای مجدد آن دعوت کرد. این امر باعث شد گرایش مردم به مسجد بیشتر شود و طرح مسائل سیاسی، توسط روحانیان و وعاظ، مساجد را از جنبه‌ی عبادی صرف خارج کرد و همه‌ی کارکردهای مسجد را فعال کرد.^{۱۷}

۷- مسجد و شیوه‌های جذب جوانان

جوانان آینده‌سازان جامعه‌ی اسلامی و بزرگ‌ترین سرمایه‌های کشور هستند. تلاش در جهت توسعه‌ی آگاهی‌های دینی آنان اهمیت بسیاری دارد. اگر آنان از آموزه‌های درست دینی بهره‌مند شوند، شخصیت دینی شایسته‌ای پیدا خواهند کرد و تأثیر به‌سزایی در جامعه خواهند داشت؛ اما اگر تربیتی

۱۶. ساسان، جعفر، نقش مساجد در انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۱۷. همان.

درست نداشته نباشند، زمینه‌ی اصلاح جامعه را فراهم نخواهند آورد. مسجد می‌تواند شخصیت جوان را مطابق آموزه‌های دینی بارور کند و روح خداجویی و عدالت‌خواهی را در اعماق وجودشان ریشه‌دار کند.^{۱۸}

دو گونه رفتار در مسجد متجلی می‌شود که در تعلیم و تربیت و جهت‌دهی به رفتارهای فردی و جمعی افراد بسیار مؤثر است. در جلوه‌ی ظاهری مسجد رفتارها، اعمال و روابط پسندیده‌ی دینی و مذهبی رخ می‌نماید؛ درحالی‌که در جلوه‌ی پنهانی مساجد رفتارهای شخصی، غیرجمعی و کنترل‌ریخ می‌دهد. با این تفاسیر، مسجد کارکردهای فرهنگی و آموزشی بسیاری در جامعه دارد.

در پژوهشی، دکتر محمد عارفی نقش دین و مسجد را در کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی، با محوریت «نقش مسجد در امنیت اجتماع محله‌ای»، بررسی کرده است. حضور در مسجد باعث می‌شود جوانان با مسائل اعتقادی و ارزشی آشنا شوند و حقوق دیگران را با حساسیت بیشتری رعایت کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد افرادی که بیشتر به مسجد می‌روند کمتر حقوق دیگران را ضایع می‌کنند، در زندگی نظم بیشتری دارند و آثار و رفتار دینی در زندگی اجتماعی آنان نیز به چشم می‌خورد. هدف از انجام این تحقیق توصیفی بیان اهمیت تشکیل ستادهای حفاظت اجتماعی در مسجد، به‌ویژه مسجد محله و اداره، بود؛ در قالب تشکل‌های مردمی و در جهت پیشگیری از بروز و گسترش جرایم و آسیب‌های اجتماعی.^{۱۹}

راهبرد جذب جوانان:

▪ نیازسنجی، مخاطب‌شناسی و شناخت روحیه‌ی جوانان

شناخت روحیه‌ی جوانان و سنجش نیازهای آنان در جذبشان به مسجد بیش از هر چیز دیگری اهمیت دارد. برنامه‌ریزان فرهنگی، به‌خصوص در حوزه‌ی فرهنگ دینی، باید به تناسب موقعیت هر محل روحیه‌ی جوانان را بررسی کنند و با اعزام کارشناسان، به نیازهای آنان در حوزه‌ی فرهنگ دینی توجه کنند. آنان باید انتظارهای جوانان را برای مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی مسجد با جدیت دنبال کنند و از آنان بخواهند درباره‌ی مسجد هر چه می‌دانند عنوان کنند. در این صورت، بسیاری از واقعیت‌ها که در ذهن جوانان نقش بسته است آشکار خواهد شد و در نتیجه می‌توان اقدام‌های بعدی را پیگیری کرد.

▪ توجه به آراستگی، نظافت و بهداشت مساجد

از آنجاکه طبع جوانان پاک و آرام است، به مکان‌های پاکیزه، آرام، جذاب و دلپذیر بیشتر گرایش پیدا می‌کنند. فرش‌های مسجد باید تمیز باشد، روشنایی باید کافی باشد، مسجد باید همواره خوشبو باشد و نمازگزاران باید با بوی خوش و لباس‌های پاکیزه وارد مسجد شوند.

۱۸. علی اکبر انصاری‌راد، راهکارهای جذب جوانان به مساجد.

۱۹. زهره کهندل؛ گزارشی از بررسی راهکارهای جذب جوانان به مساجد، روزنامه‌ی قدس.

▪ مسجد و امام جماعت

امام جماعت یکی از ارکان اساسی مسجد است. جوانان امام جماعت را آیینی خوبی‌ها و سبیل پاکی، صداقت، صفا، شجاعت، مروت، انسانیت، شکیبایی، ایثار و گذشت می‌دانند. بنابراین، برای جذب جوانان به مسجد، امام جماعت باید با جوانان دوست شود، در غم و شادی آنان شریک شود، از آنان احوالپرسی کند و تشویقشان کند.

▪ مسجد و هیأت‌های امنا

هیأت‌های امنا، بانیان و واقفان از دیگر ارکان تأثیرگذار در جذب جوانان به مساجد هستند. نحوه‌ی تعامل آنان با جوانان بسیار حساس و ظریف است. هیأت‌های امنا نباید با جوانان بدرفتاری کنند و باعث فاصله گرفتن آنان از مسجد شوند.

▪ مسجد و پاسخگویی به شبهات فکری جوانان

شبهات فکری و دینی فراوانی در ذهن جوانان نقش بسته است. با راه‌اندازی گفتمان‌های دینی در مسجد و دعوت از استادان مجرب برای این منظور، جوانان حضور فعال‌تری در مسجد خواهند داشت و زمینه‌ی پاسخ به سؤال‌های آن‌ها فراهم خواهد شد. این امر باعث می‌شود توان تحلیلی جوانان در مباحث اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی افزایش یابد و به این ترتیب حضورشان در مسجد پررنگ شود. پس نیاز است بیش‌ازپیش در مساجد جلسه‌های گفتمان و مشاوره‌ی دینی تشکیل شود.^{۲۰}

▪ ملال آوردن سخنانی‌های واعظان مساجد

یکی از مواردی که موجب خستگی جوانان می‌شود، سخنانی‌های طولانی واعظان است. رعایت نکردن حد اعتدال در سخنانی‌ها موجب گریز جوانان از مساجد می‌شود. بنابراین، سخنانی‌ها باید معتدل باشد و مبلغ باید برای جذاب‌تر شدن کلامش از آیات قرآن، احادیث، اشعار، پندها و داستان‌ها استفاده کند. مداحی‌ها نیز باید کوتاه و مستند باشند.

▪ طولانی نکردن نمازهای جماعت

نمازهای جماعت باید به‌طور معمول و متعارف برگزار شود. امام جماعت نباید نماز را طول دهد یا خیلی آهسته بخواند و از سوره‌های طولانی استفاده کند. بهتر است تا جای ممکن از صحبت‌های بین دو نماز پرهیز شود و در صورت لزوم نیز حرف‌ها کوتاه شود. باید برای مسجد جدول برنامه‌ی هفتگی تنظیم شود و برنامه‌ها جز در موارد خاص لغو نشوند.

۸- مسجد و انتقال ارزش‌ها

ارزش معانی و کاربردهای گوناگونی دارد و در شاخه‌های فلسفه، فلسفه اخلاق، علوم تربیتی، علوم اجتماعی و مباحث اقتصادی به کار می‌رود. هم به لحاظ فردی و هم زندگی اجتماعی، ارزش‌ها عنصری

۲۰. همان.

محوری در زندگی انسان هستند. دگرگونی ارزش‌ها زمینه‌ی رخداد و مهم‌ترین آرمان انقلاب اسلامی بوده است. دشمنان می‌کوشند با دگرگون کردن منفی نظام ارزشی مردم، اندیشه‌های پلید استعماری و ضددینی خود را عملی کنند. ارزش‌های اجتماعی از مدل‌های کلی رفتار، احکام جمعی و هنجارهای کرداری عموم مردم تشکیل می‌شود. با وجود این، چگونگی فرهنگ و هنجارهای هر جامعه به نظام ارزشی آن جامعه بستگی دارد و ارزش‌های فرهنگی هسته‌ی اصلی زندگی اجتماعی را به وجود می‌آوردند. مسجدها یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های دینی‌ای هستند که از نظام ارزشی حراست می‌کنند و جلوی فراموش شدن ارزش‌ها را می‌گیرند. پایداری و پویایی حرکت و فرهنگ دینی در سایه‌ی تقویت و گسترش نظام ارزشی امکان‌پذیر است. مسجد در حفظ و تقویت نظام ارزشی نقشی بسیار مهم دارد و کوشش‌هایی نیز در این زمینه شده است؛ مانند برپایی مجلس‌های مذهبی همچون سخنرانی‌های دینی، بیان ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها، پاسخ به شبهه‌های دینی و اعتقادی و ایجاد نظام تربیتی دینی.

۹- مسجد و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

یکی از تأثیرهای مهم مسجد در دوران دفاع مقدس ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بود. به‌طور معمول، تشییع شهدا از مسجد محله شروع می‌شد و مردم، با حضور در مسجد، محفلی روحانی و معنوی برپا می‌کردند. تشریح فرهنگ ایثار و شهادت و معرفی ویژگی‌های اخلاقی و اجتماعی شهدا تأثیر مهمی در روحیه‌ی مردم داشت، به‌ویژه در روحیه‌ی جوانان. بسیاری از ابعاد شخصیتی و اخلاقی رزمندگان، پس از شهادت آنان، برای مردم در مساجد بازگو می‌شد.^{۲۱}

۱۰- مسجد و مبارزه با تهاجم فرهنگی

تهاجم فرهنگی یکی از گونه‌های تسلط بیگانگان است که از راه فرهنگی انجام می‌شود. بیگانگان تهاجم فرهنگی را اثرگذارترین شیوه می‌دانند که باید با آن به‌طور صحیح مبارزه کرد. مسجد با بیان خطر تهاجم فرهنگی و تقویت گرایش‌های مذهبی، از تعالیم و مفاهیم دینی دفاع می‌کند و حتی با بیان فرهنگ و آموزه‌های اسلام، در برابر تهاجم فرهنگی غرب می‌ایستد. رونق و تقویت مسجدها، عامل مهمی در حفظ و تقویت کیان فرهنگی است.

۱۱- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات

مساجد سنگر و مکانی است معنوی با کارکردهای متنوع فرهنگی، اعتقادی، علمی و آموزشی که در تاریخ حیات‌بخش نظام اسلامی موجب توفیقات حکومت اسلامی بوده است. مسجد همواره کلاس انسان‌شناسی، خداشناسی و خودسازی بوده است. مساجد بهترین کانون دینی و فرهنگی برای نشر ارزش‌ها و اهداف والای آنان به حساب می‌آیند. مسجد با برنامه‌ریزی دقیق و تلاش هدفمند می‌تواند فاصله‌ی میان نسل‌های مختلف را پر کند و ارزش‌های اسلامی را به نسل جدید منتقل کند. در پایان به

۲۱- اسماعیل منصوری لاریجانی؛ پیامدها و دستاوردهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی دفاع مقدس

برخی از راهکارهای مهم برای فرهنگ‌سازی و نهادینه‌کردن ارزش‌ها در جامعه و نقش مساجد در این باره اشاره می‌کنیم:

۱- با توجه به جامعیت مسجد در همه‌ی زمینه‌های عبادی سیاسی، فرهنگی، آموزشی، و... شایسته است مسئولان فرهنگی جامعه مانند سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز رسیدگی به امور مساجد و حوزه‌های علمیه برای تبلیغ مبانی دینی و اعتقادی و نیز فرهنگ‌سازی و توسعه‌ی مساجد تلاشی جدی مبذول دارند.

۲- با عنایت به اهمیت امام‌جماعت و روحانی مسجد در تقویت فرهنگ‌سازی و جذب نوجوانان و جوانان به مسجد، باید در انتخاب و معرفی افراد با نفوذ در مساجد دقت شود و آموزش‌های لازم برای مخاطب‌شناسی و جذب مخاطبان جوان در مساجد داده شود.

۳- هیأت امنای مساجد، پایگاه‌های بسیج و کانون‌های فرهنگی مساجد نقشی بسیار مهم در فرهنگ‌سازی و ارائه‌ی آموزش‌های اعتقادی و دینی بر عهده دارند و مساجد باید به کانونی فعال برای آموزش ارزش‌های اسلامی، به‌صورت نظری و عملی، تبدیل شوند. شایسته است افراد خوش‌برخورد، باجاذبه و معتقد به مبانی ارزشی در رأس این امور قرار گیرند تا جوانان به مساجد جذب شوند و نسل اسلامی بعد را بسازند.

۴- کتابخانه‌های مساجد، به‌عنوان یکی از مراکزهای فرهنگی و آموزشی، باید تقویت شود و همچنین باید فضای مناسبی جهت بهره‌مندی نوجوانان و جوانان از امکانات موجود در آن‌ها فراهم گردد.

۵- به فرمایش معمار کبیر انقلاب «این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد، این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند، این طور نباشد که خیال کنیم حالا دیگر ما پیروز شدیم، دیگر مسجد می‌خواهیم چه کنیم؟ پیروزی ما برای اداره‌ی مسجد است». متولیان فرهنگی جامعه باید در قبال رفع نیازهای مساجد اهتمام لازم را مبذول دارند.

۶- استکبار جهانی در رویارویی با جوانان و مردم انقلابی کشور تلاش دارد از طریق جنگ نرم و روش‌های جدید ضد‌ارزشی، فرهنگ ملت ما را نابود کند؛ لذا مساجد و کانون‌های آموزش دینی، با نظارت روحانیت آگاه، می‌توانند نسل جوان و نوجوان را از این خطر برهانند..

۷- توجه به کارکرد سیاسی و حفظ نظام مقدس جمهوری اسلامی باید مورد توجه دست‌اندرکاران امور مساجد قرار گیرد.

۹- یکی دیگر از مباحث مهم در مورد مساجد، بحث مسائل اقتصادی مساجد است. گرچه مردم مؤمن و انقلابی ما معمولاً خود نیازهای مسجد را برطرف می‌کنند و هزینه‌های مساجد را می‌پردازند، اما به‌نظر می‌رسد تخصیص بودجه‌هایی در این زمینه، بخشی از مشکلات را مرتفع سازد.

منابع

قرآن کریم

۱. اصول کافی، جلد ۱
۲. انصاری راد، علی اکبر؛ راهکارهای جذب جوانان به مساجد، معاونت فرهنگی، اداره کل تبلیغات هرمزگان.
۳. جاسبی، عبد الله، مجله اقتصاد و مدیریت شماره ۱۳ تابستان ۷۱
۴. ساسان، جعفر؛ نقش مساجد در انقلاب اسلامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۵. شبکه آموزش سیمای جمهوری اسلامی ایران.
۶. شیخ صدوق؛ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، انتشارات سرور، قم.
۷. عیدی رضوانی، عباس، بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیا، آستان قدس.
۸. غفاری، داریوش؛ روزنامه همشهری، ضرورت توجه به محوریت مساجد.
۹. فراهتی، عباسعلی؛ مسجد در قرآن و حدیث، مجله مسجد شماره ۱۷.
۱۰. کهندل، زهره؛ گزارشی از بررسی راه کارهای جذب جوانان به مساجد، روزنامه قدس.
۱۱. محرمی، غلامحسین؛ نقش مسجد در جامعه اسلامی، چاپ اول، انتشارات یمین
۱۲. ملک الشعراء بهار؛ تاریخ سیستان، ترجمه محمدرضایی.
۱۳. منصور لاریجانی، اسماعیل؛ پیامدها و دستاوردهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دفاع مقدس.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد